

## ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12

**О. І. Миколенко**, канд. юрид. наук, доцент

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Економіко-правовий факультет, кафедра адміністративного та господарського права

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

### **ОБ'ЄКТИВНІСТЬ ТА СУБ'ЄКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ ПРАВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ КОЛІЗІЇ**

В роботі аналізуються ознаки системи права, критерії галузевої диференціації права та умови формування нових галузей права України. Акцентується увага на невирішеній до цього часу науковій проблемі визначення поняття „галузь права” та критеріях поділу права на галузі.

**Ключові слова:** система права, система законодавства, предмет правового регулювання, метод правового регулювання, галузь права.

Проблема галузевого поділу права все частіше нагадує сьогодні про себе. Щомісяця у періодичних виданнях та юридичній літературі з'являються думки вчених, у яких мотивується доцільність виокремлення в межах системи права України нової самостійної галузі права. Такі точки зору ґрунтуються на загальних уявленнях про систему права та аналізі традиційних критеріїв поділу права на галузі – предметі і методі правового регулювання. І цей процес набуває безконтрольного, навіть можна сказати, огульного характеру. Наприклад, з'явилися в юридичній літературі думки стосовно доцільності виокремлення в системі права конституційного судового процесуального права [1, с. 196-212], адміністративно-деліктного процесуального права [2, с. 50-55], нотаріально-процесуального права [3, с. 99-102], конституційного процесуального права [4, с. 7-13], оперативно-розшукового права [5, с. 44-51] тощо. Такі тенденції щодо “збагачення” системи права України породжують сумніви щодо її основних ознак – об'єктивності та системності, а також невпевненість відносно ефективності традиційних критеріїв поділу права на галузі.

Загальні питання щодо системи права і системи законодавства, критеріїв поділу права на галузі та правові інститути об'ємно висвітлювалися в юридичній літературі у працях таких науковців, як С.С.Алексєєв, А.В.Поляков, В.М.Протасов, О.Ф.Скакун, О.В.Сурілов та багатьох інших. Але існуючі точки зору з цього питання є суперечливими за змістом, а загальні напрацювання юридичної науки не завжди спроможні відповісти на питання і проблеми, які виникають у процесі розвитку галузевих наук.

Тому наукова стаття переслідує декілька цілей: по-перше, визначити місце та роль теорії держави і права у розвитку системи права України; по-друге, охарактеризувати основні ознаки системи права, вказуючи при цьому на певні теоретичні колізії; по-третє, проаналізувати запропоновані сьогодні в юридичній літературі думки щодо умов формування нових галузей права та критеріїв галузевого поділу права.

Розвиток будь-якої науки залежить від впорядкованості існуючих знань. Наприклад, Конституція відіграє у системі законодавства України роль фундаменту подальшого розвитку і становлення правових норм. Але якщо вплив Конституції України обмежується загалом системою законодавства, то теорія держави і права є таким фундаментом, на основі якого отримують свій подальший розвиток не тільки галузі законодавства, а й галузеві юридичні науки, галузі права та правові інститути [6, с. 318-323]. Рівень теоретичних знань юридичної науки суттєво впливає на наше сприйняття сутності та змісту права, його внутрішньої та зовнішньої форми, систему права та систему законодавства України. Саме тому теорія держави і права, яка являє собою систему знань узагальненого характеру про методологію юридичної науки, сутність, зміст і форми держави та права, правоутворення і правотворчість, правореалізацію і т.і. [7, с. 11], відіграє особливу роль у становленні системи права України та формуванні нових галузей права.

На нашу думку, основною причиною багатьох проблем, що існують в галузевих юридичних науках, є недостатність наукових розробок в теорії держави і права, яка чомусь зупинилась у своєму розвитку і не реагує на зміни, які відбуваються в системі права і в законодавстві України. Як вже зазначалося, теорія держави і права відіграє ключову роль не лише у розвитку галузевих юридичних наук, але й у розвитку і побудові в цілому системи права України. Не можна зводити значення теорії держави і права лише до узагальнення положень галузевих наук. Дійсно, для того, щоб розробити загальне поняття та загальні уявлення про правопорушення, склад правопорушення, юридичну відповідальність, теорія держави і права звертається до відповідних теоретичних знань галузевих юридичних наук (кримінального, адміністративного, цивільного права або права про працю). Утім, теорія держави і права повинна не тільки акумулювати в собі певні здобутки юридичних галузевих наук, але й носити основоположний характер, давати певні орієнтири розвитку для галузевих наук, тобто займати ключове місце в системі юридичної науки. Наприклад, такі питання, як розуміння об'єкту правовідносин, розмежування матеріальних і процесуальних правовідносин, поняття юридичного процесу потребують базових теоретичних розробок, на основі яких галузеві юридичні науки будуть здійснювати свій подальший розвиток. Однак, є певна частина теоретичних знань, які, на нашу думку, повинні досліджуватися та розроблятися виключно в рамках теорії держави та права. До таких питань відносяться: поняття системи права та її структура, поняття предмету і методу правового регулювання, поняття галузі права та правових інститутів, поняття законодавства та його системи тощо.

Сьогодні розвиток суспільних відносин в Україні безпосередньо впливає на стан правоутворення в країні. Виникають нові, змінюються або скасовуються старі норми права, що дає підстави певним представникам юридичних галузевих наук втручатися в предмет дослідження теорії держави і права. Таке втручання відбувається саме з питань визначення системи права, предмету і методу правового регулювання та виділення самостійних галузей права. Теорія ж держави та права чомусь пішла шляхом узагальнення напрацювань галузевих наук и не користується своїм правом встановлення основоположних і обов'язкових знань для інших юридичних галузевих наук.

Сучасна юридична наука містить велику кількість підходів щодо розуміння та визначення різних правових явищ. Але, не дивлячись на різноманітність та суперечливість цих підходів, в юридичній науці є положення, які поділяють майже

всі правознавці. До числа таких загальновизнаних постулатів слід віднести уявлення про системність як важливу сутнісну характеристику права.

Застосування системного підходу для аналізу взаємозалежності та взаємодії правових явищ в суспільстві і державі в 70-80 рр. XX ст. привело до розуміння правової системи як категорії, що загально характеризує внутрішнє державне право певної країни та об'єднує всі основні його елементи і зв'язки між правовими явищами в суспільстві і державі. При такому розумінні правової системи, очевидним стає те, що система права и система законодавства будуть виступати її складовими частинами, зосереджуючись в основному на характеристичі її нормативної сторони.

Системний підхід потребує також досконалого вивчення фундаментальних зв'язків і закономірностей, які визначають внутрішню організацію права як єдиної системи. У зв'язку з цим великого значення набуває питання про критерії галузевої диференціації права. Втім, слід відзначити, що всі кроки, які були зроблені в цьому напрямку в середині XX та на початку XXI ст.ст., не дали суттєвих результатів або мали лише тимчасовий позитивний ефект. Але значущість даного питання змушує вчених звертатись до цієї проблематики знову і знову.

В юридичній літературі немає великих розбіжностей щодо визначення системи права. Так, у формулюваннях одні вчені більше зосереджуються на характеристиці структурних особливостей системи права, визначаючи її як внутрішню структуру права [8, с. 385], другі зосереджуються на її змістовних особливостях, а тому визначають систему права як сукупність правових норм [9, с. 713], треті ж використовують у визначеннях, окрім зазначених, і інші особливості системи права. Як приклад одного із таких найбільш повних визначень, можна навести визначення, запропоноване С.Л.Лисенковим. Під системою права він розуміє обумовлену економічним і соціальним устроєм суспільства внутрішню структуру права, що виражає внутрішню узгодженість та єдність норм права і одночасно їх поділ на галузі та інститути [10, с. 172].

Але в юридичній літературі зустрічаються і інші думки з цього приводу. Наприклад, О.О.Кононов, посилаючись на те, що система права не може бути об'єктивно пізнана при вузькому юридичному підході; а також звертаючись за допомогою до інших наук про універсальні закони і принципи (загальна теорія систем, кібернетика, інформатика), які використовуються в тому числі і при дослідженні соціальних явищ, запропонував визначати систему права як сукупність правовідносин. На його думку це не суперечить традиційному розумінню системи права як сукупності норм права, оскільки останні входять в запропоноване визначення в якості необхідної складової правовідносин [11, с. 12-21]. Таким чином, система права розглядається вченим як юридична модель сукупності суспільних відносин, а законодавство – як опис даної моделі. З таким науковим підходом важко погодитись за наступних підстав.

По-перше, таке розуміння системи права автоматично потребує перегляду поняття „право” в об'єктивному розумінні (нормативне розуміння права) та інших сталих категорій в теорії держави та права. В такому випадку під правом буде розумітись не система загальнообов'язкових та формально визначених правил поведінки (тобто, норм права), а система суспільних відносин, які регулюються нормами права. Чи буде це визначення давати нам уяву про таке складне явище як об'єктивне право та розкривати його зв'язок з іншими правовими явищами? Думається що ні.

По-друге, якщо традиційно підходити до розуміння об'єктивного права як системи загальнообов'язкових та формально визначених правил поведінки, то системність цього правового явища може бути визначена лише за допомогою його складових елементів, основним із яких є норма права. Не можна розкривати внутрішні взаємозв'язки елементів однієї системи за допомогою елементів та понять, що характеризують іншу систему. Тобто, норма права безперечно є елементом системи права, а правовідносини (як, до речі, і норми права), є елементами правової системи та виступають елементами механізму правового регулювання.

В науковій літературі можна зустріти думку, що право не повинно мати своєї системи, оскільки вона притаманна лише законодавству. Так, Р.З.Лівшиць вважає, що відмова від нормативного розуміння права, а також існування галузей у системі законодавства призводять до того, що „проблема відпадає сама собою”. Виходячи з цього, він пропонує відмовитися від системи права на користь системи законодавства [12, с. 51-58].

Якщо погодитись з висновками Р.З.Лівшиця та взяти на озброєння його науковий підхід, то виникає ціла низка питань, які до кінця не вирішені вченим: Чи слід тоді взагалі говорити про існування поняття „система права”? Якщо так, то яку мету вона переслідує? Чим керується та на що рівняється у своїй діяльності законодавець? Які елементи слід виділяти в системі законодавства та за якими критеріями? Чи слід при цьому виділяти в якості елементу системи законодавства норму права?

Аналіз системи права та її порівняльна характеристика з системою законодавства неможливі без ґрунтовного дослідження ознак, що цю систему характеризують. Так, в юридичній літературі виділяють наступні ознаки, що характеризують систему права: 1) вона має об'єктивний характер і складається відповідно до потреб суспільного розвитку; 2) характеризується цілісністю і структурованістю, тобто складається із взаємопов'язаних структурних елементів системи права; 3) система права є несуперечливою і узгодженою всередині, оскільки її складові елементи знаходяться у відносинах взаємозалежності, взаємного підпорядкування, координації та взаємовпливу; 4) розвиток системи права, що полягає у здатності змінювати свою внутрішню організацію, здійснюється шляхом реагування на імпульси, що надходять із зовнішнього середовища; такими виступають потреби суспільства [13, с. 386].

Не будемо зупинятись на детальному аналізі зазначених вище ознак, оскільки обсяг статті не дозволяє цього зробити. Лише зазначимо, що переважна більшість вчених наголошують на тому, що в основі системи права лежать економічні, соціально-політичні, культурні, національні та інші фактори, які її соціально обумовлюють. Як явище об'єктивного характеру, вона формується у відповідності до змін в системі суспільних відносин.

Однак, характеризуючи систему права та її елементи, слід враховувати наступне (на це звертав увагу в своїх працях О.В.Сурілов [7, с. 218]): „зрештою система права об'єктивна, оскільки вона визначається структурою предмета правового регулювання, тобто: суспільних відносин, які врешті-решт теж носять об'єктивний характер. В той же час система права суб'єктивна, по-перше, тому що вона є продуктом систематизаційної діяльності людей і, по-друге, тому що сам факт систематизації права є суб'єктивним фактором у суспільстві”. Саме суб'єктивний фактор впливає на неузгодженість вчених щодо кількості елементів, що входять до структури системи права, та кількості і найменування

галузей права. Наприклад, загально визнаним є виділення в структурі системи права трьох елементів: 1) правова норма, 2) правовий інститут, 3) галузь права. Утім, існують і інші думки. Так, крім зазначених вище елементів, називають: 1) більш об'ємні за змістом елементи, які, до речі, чіткої назви так і не отримали – публічне та приватне право, 2) підгалузь права; 3) субінститут. До того ж багато в юридичній літературі вказівок на існування так званих "вторинних" угруповань системи права – "комплексних інститутів", "міжгалузевих комплексів", "консолідацій права". А якщо уважно проаналізувати перелік галузей права, які пропонуються вченими України, то помітимо, що єдності думок з цього приводу не існує. Наприклад, природоресурсне право в одних випадках розглядається як галузь права [8, с. 390], а в інших – як міжгалузевий комплекс [14, с. 200].

Те, що галузь права – це елемент системи права – є сьогодні загальновизнаною точкою зору в юридичній літературі. Але слід зазначити, що існують поодинокі протилежні думки стосовно цього. Наприклад, деякі вчені вважають, що галузь не є внутрішньо притаманним підрозділом правової тканини і не складає основну структурну частину системи права, що відображає її специфіку [15, с. 92-102]. Вони вважають, що галузей як таких не існує – їх створили вчені лише для зручності дослідження права, використання та кодифікації норм права. Основним же підрозділом правової тканини є норма права.

Іноді вказують на існування предметних галузей права, які практично збігаються з поняттям "галузь законодавства". До таких галузей відносять, наприклад, банківське право, житлове право та ін. [8, с. 391]. Але тоді зміст поняття "галузь права" розмивається і провести чітку межу між ним і іншими спорідненими поняттями практично неможливо. Мова йде про такі поняття, як "галузь законодавства", "підгалузь права", "правовий інститут" та ін. І обійтись тут лише аргументацією, що одне правове явище є часткою іншого, буде не достатнім.

Існуючі в юридичній літературі визначення галузі права можна поділити на дві групи. Перша група визначень акцентує увагу лише на двох ознаках галузі права, які не розкривають в повному обсязі специфіку цього правового явища: 1) це система (сукупність) правових норм і 2) регулює однорідну групу суспільних відносин [9, с. 718]. Друга група визначень розширює коло ознак, якими характеризується галузь права. Наприклад, визначають галузь права як відносно самостійну сукупність юридичних норм, що регулює якісно однорідну сферу суспільних відносин специфічним методом правового регулювання [16, с. 136]. Деякі вчені у самому визначенні акцентують увагу на предметі і методи правового регулювання, як критеріях поділу права на галузі. Наприклад, автори навчального посібника "Теорія держави і права" під редакцією С.Л.Лисенкова визначають галузь права як складову частину системи права, відносно самостійну сукупність його норм, об'єднаних загальністю предмета і методу правового регулювання [14, с. 200].

Під предметом правового регулювання мають на увазі однорідну сферу суспільних відносин, яку регулює відповідна галузь права. Більшість науковців підкреслюють, що це "відносно самостійна" сфера суспільних відносин. В юридичній літературі пояснюють, що кожна галузь права є відносно самостійною системою норм, тому що вона тісно взаємодіє з іншими галузями права, що й призводить до появи таких понять, як "комплексна галузь права"

або "міжгалузовий правовий інститут". Втім, саме поняття предмету правового регулювання не було глибоко проаналізовано в юридичній науці, а також не були запропоновані єдині класифікаційні підстави. Це призвело до того, що науковці з різних галузей юридичної науки, пропонуючи своє уявлення про предмет правового регулювання та особисті класифікаційні критерії, стали виділяти в системі права нові самостійні галузі права. І проблема тут полягає в тому, що предмет правового регулювання одночасно виступає критерієм поділу права на галузі та правові інститути. Тому використання лише цього одного критерію для визначення галузей права в системі права призведе до її фактичного роздроблення, де кожен правовий інститут отримає право називатись галуззю права. І такий поділ можна буде здійснювати до нескінченності, спираючись при цьому на одну із основних ознак системи права – її об'єктивність.

Метод правового регулювання зазвичай визначають як сукупність прийомів, способів та засобів впливу права на відповідні суспільні відносини. Він показує, як регулюються суспільні відносини, якими прийомами і способами.

У вітчизняній теорії права неодноразово й зовсім справедливо висловлювалися сумніви щодо реальності виконання методом правового регулювання функції основного чи додаткового критерію розподілу права на галузі. Такі сумніви базуються передусім на тому, що метод завжди є похідним від предмету, а тому не має самостійного значення. Розглядаючи основне призначення методу правового регулювання як основного чи як додаткового критерію розподілу системи позитивного права на самостійні галузі, слід зазначити, що стосовно багатьох галузей права він не спрацьовує. Мова йде про галузі, предмети яких характеризуються неоднорідністю відносин, що до них входять (наприклад, трудове право). Виходить, що різні концепції класифікації методів правового регулювання виявляються практично й теоретично безплідними, принаймні, для сфери дії норм цих галузей права.

Отже, виникає потреба у пошуку додаткових критеріїв, спираючись на які можна було б вирішити існуючі проблеми. Стосовно цього в юридичній літературі зустрічаються як скептичні, так і оптимістичні думки.

Наприклад, А.В.Поляков відносно цього зазначає, що проблема визначення наукових підстав для виокремлення галузей права до цього часу не вирішена і навряд чи буде вирішена взагалі як наукова проблема (в традиційному розумінні). Вирішальне значення для віднесення будь-якої сукупності норм до галузі права, мабуть, має їх інтерпретація з точки зору соціальної значущості [9, с. 718].

М.І.Матузов з цього приводу зазначає, що галузь не "вигадується", а народжується із соціальних і практичних потреб [17, с. 396]. І пропонує наступні умови, необхідні для виникнення самостійної галузі права: а) ступінь своєрідності тих чи інших відносин; б) їх дольову частку; в) неможливість врегулювати відносини, що виникли, за допомогою норм інших галузей права; г) необхідність застосування особливого методу регулювання.

Але хочемо заперечити цим думкам.

По-перше, без існування чітких критеріїв щодо визнання тієї чи іншої сукупності правових норм галуззю права, беручи при цьому за основу лише її соціальну значущість, система права втрачає основну її ознаку – системність. Перелік галузей права, що пропонується сьогодні в юридичній літературі України, являє собою сукупність елементів, які взаємозв'язані між собою, але

відсутня закономірність розташування цих елементів в системі. При такому підході виникають сумніви щодо "системності" системи права.

По-друге, об'єктивність системи права пояснюється, передусім, об'єктивною потребою виникнення тих чи інших правових норм у суспільстві. Але виділення в системі права інших елементів крім норми права є, передусім, результатом наукової діяльності людей і тому носить суб'єктивний характер. До того ж на формування елементів системи права суттєво вплинув історичний фактор. Саме цим пояснюються розбіжності вчених, які пропонують своє бачення системи права і співвідношення її елементів.

По-третє, більшість запропонованих М.І.Матузовим критеріїв щодо виділення галузей права, вважаємо умовними. Наприклад, такий критерій, як ступінь своєрідності тих чи інших відносин. Реально визначити цю ступінь своєрідності дуже важко. Візьмемо таке правове явище, як укладення контракту про прийом державного службовця на роботу. Залежно від того, під яким кутом досліджується це правове явище, ми можемо знайти такі його особливості, які в одному випадку підтверджують адміністративно-правову природу цього контракту, а в другому – переконують нас в тому, що це лише різновид трудового контракту. Те ж саме відбувається і при обґрунтуванні існування деяких галузей права, а тому вважаємо цей критерій досить суб'єктивним.

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки.

Законодавець приймає норми права, але не вибудовує при цьому галузі права. Бурхливий розвиток законодавства в Україні призвів до гіпертрофованої оцінки суб'єктивного фактору в формуванні правової системи. Це, в свою чергу, призвело до отождолення системи права з системою законодавства.

Незважаючи на суб'єктивні висновки, які отримав вчений в результаті наукового дослідження системи права, він завжди посилається на її об'єктивний характер. Суб'єктивність висновків пояснюється, по-перше, особливостями методики пізнання, різницею в оформленні результатів пізнання, специфікою їх викладення тощо; по-друге, розмаїттям доводів, суперечливих думок, апеляцій до вигаданих та дійсних авторитетів тощо; по-третє, проблемою ясності і переконливості, які досягаються через строгість і економічність мислення, шляхом відмови від того, що відволікає розум від основної лінії процесу пізнання.

Слід погодитись з думкою тих вчених, які вважають, що поняття „галузь” не можна вживати до комплексних утворень, які зрощують норми права різних галузей в єдиній за змістом і соціальними цілями сфері діяльності.

Серед критеріїв галузевого поділу права перспективним бачиться визначення правового режиму, до змісту якого лише останнім часом стали проявляти зацікавленість представники теорії держави і права.

### Література

1. Овсеян Ж. И. Конституционное судебное процессуальное право: у истоков отрасли права, науки и учебной дисциплины // Правоведение. – 1999. – № 2. – С. 196-212.
2. Круглов В. А. Административно-деликтное процессуальное право как самостоятельная отрасль права // Закон и право. – 2006. – С. 50-55.
3. Мельник І. Проблема термінології в нотаріальному процесуальному праві // Право України. – 2005. – № 9. – С. 99-102.

4. Лисенков С. Л. Основы конституционного процессуального права: Навч. посібник. – К.: "Юрисконсульт", 2007. – 270 с.
5. Шумилов А. Ю. Оперативно-розыскное право: Иллюзия и реальность // Правоведение. – 1994. – № 4. – С. 44-51.
6. Миколенко О. І. Роль теоретичних розробок юридичної науки у процесі формування адміністративно-процесуального права України // Держава і право: Зб. наук. праць. – Вип. 28. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – С. 318-323.
7. Сурилов А. В. Теория государства и права: Учеб. пособие. – К., Одесса: Выща школа, 1989. – 439с.
8. Сухонос В. Теорія держави і права: Навч. посібник. – Суми: ВТД «Університетська книжка», 2005. – 536с.
9. Поляков А. В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход: Курс лекций. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 845с.
10. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права. Навч. посібник. – К.: „Юрисконсульт”, 2006. – 355с.
11. Кононов А. А. Общенаучная концепция системы права // Правоведение. – 2003. – № 3 (248). – С. 12-21.
12. Лившиц Р. З. Современная теория права. – М., 1992. – 210с.
13. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В.Зайчука, Н.М.Онiщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688с.
14. Теорія держави і права: Навч. посібник / За заг. ред. С.Л.Лисенкова, В.В.Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 342с.
15. Ямпольская Ц. А. О месте административного права в системе советского социалистического права // Советское государство и право. – 1956. – № 9. – С. 92-102.
16. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – М.: Юрист, 1994. – 360с.
17. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М.: Юрист, 2002. – 776с.

**А. И. Миколенко**

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова

Экономико-правовой факультет, кафедра административного и хозяйственного права

Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

## **ОБЪЕКТИВНОСТЬ И СУБЪЕКТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ ПРАВА УКРАИНЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ КОЛЛИЗИИ**

### **Резюме**

В работе анализируются признаки системы права, критерии отраслевой дифференциации права и условия формирования новых отраслей права Украины. Акцентируется внимание на неразрешенной до этого времени научной проблеме определения понятия «отрасль права» и критериях деления права на отрасли.

**Ключевые слова:** система права, система законодательства, предмет правового регулирования, метод правового регулирования, отрасль права.

**O. I. Mikolenko**

Odessa National University

Frantsuzsky Bulvar, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

## **OBJECTIVITY AND SUBJECTIVITY OF SYSTEM OF RIGHT FOR UKRAINE: THEORETICAL COLLISIONS**

### **Summary**

The notion of the system of right and system of legislation is analyzed and irrelevance of equation of these notions, which has lately been offered by some researchers, is proved in the article.

**Key words:** system of right, system of legislation, norm of right, field of law.